

**Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet**

NjEGOŠEVI DANI 3
– Zbornik radova –

Nikšić, 1–3. septembar 2010. godine

Nikšić, 2011.

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet Nikšić
Institut za jezik i književnost
Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti

Uređivački odbor

Prof. dr Tatjana Bečanović (glavni i odgovorni urednik)
Prof. dr Rajka Glušica
Prof. dr Živko Andrijašević
Mr Nataša Jovović

Za izdavača
Prof. dr Blagoje Cerović

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Tatjana Bečanović

Lektura i korektura
Mr Nataša Jovović

Korice
Slobodan Vukićević

Tehnička obrada
Dalibor Vukotić

Izdavač
Filozofski fakultet Nikšić
Danila Bojovića bb.
www.ff.ac.me

Štampa
ITP „KOLO“

Tiraž
500

Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА
Скопје

ТИМОС ИЛИ ЛОГОС (критичкиот скалпел на либералната свест и етнократската идеологија на варварогениот)

Предмет на овој есеј ќе биде идеолошкото. Не идеологијата со која се занимава ангажираната литература и критика, ами идеолошкото како општествена, интелектуална и културна сцена на која се проектираат спротивставени интереси. Тие ја откриваат поларизираната природа и антагонизмите помеѓу анонимната принуда на власта и нејзините центри на моќ, наспроти духовните, културните и интелектуалните аспирации на интелектуалецот, жртва на системот од кого е дел. Но тој конфликт крие и еден парадокс. Имено, за да ја одбрани својата независност, индивидуата треба да ја потврди својата различност обезбедувајќи си, при тоа, општествено преживување, согласно конвенциите, нормите и законите а против лудилото на идеологијата на владеечката структура. Како? Преку етички одговор на насилството од секаков вид: интелектуално, политичко, идеолошко, психичко..., насилство кое има за цел да го сломи моралниот интегритет на личноста која бара политичка правда и свое место под сонцето, една специфична егзистенцијална ситуација која ќе биде разгледувана во овој есеј, преку ликот и делото на Данило Киш.

Клучни зборови: Киш, timos, ресантиман, идеологија, национализам, тоталитаризам...

Овој текст е природно продолжение на еден мој труд во кој го разгледувам прашањето за историјата и за меморијата¹. Во него писателот Данило Киш е еден од застапените автори, но таму ја проследувам само неговата креативна постапка, другото го оставам по страна. Во овој текст решив да се задржам на идеолошкото. Не на идеологијата со која се занимаваат ангажираната литература и критика, ами на идеолошкото кое на една општествена, интелектуална и културна сцена знае да проектира спротивставени интереси. Тие антиципираат класичен антагонизам. Тој е вообичаен за тоталитарните општества во кои интелектуалните (културни и духовни) пориви на индивидуата се спротивни на анонимната принуда на власта. Но антагонизмот крие еден парадокс. Имено, за да ја докаже својата независност од центрите на моќ, субјектот треба да изнајде начин како да ја покаже својата различност и согласно конвенциите на системот, да си обезбеди општествено преживување во услови на тоталитарна власт. Како? Преку етички одговор на секаков вид насилство:

¹ Види: Ангелина Бановиќ-Марковска, „Историја vs меморија: деконструирана документарност или плурализирана вистина“ во *Спектар*, Скопје, 2010.

политичко, идеолошко, психичко – насилство кое сака да го сломи моралниот дигнитет на личноста која бара интелектуална и политичка правда, една специфична егзистенцијална ситуација која најдобро се согледува во ликот и делото на Данило Киш.

Овој есеј ќе се занимава, значи, со два вида искуство: од една страна со искуството на тоталитарната идеологија која прокламира манипулативни вредности и политички резон наместо здрав разум, а од друга страна со моралниот дигнитет на една сериозна група интелектуалци чија тимотичката гордост, предизвикана од репресивниот логос на идеократската власт, пројавила свест за последиците од латентниот ресантиман и неговиот „трезор на одложени емоции“.

Но пред да преминам на овие согледби, ќе потсетам на најпознатата книжевна афера која во седумдесеттите години на минатиот век ја разбранува интелектуалната јавност во поранешна Југославија. Во основа, тоа беше само грда сутеренска приказна на „чаршиски менталитети“, но прерасна во двогодишна полемика која прикриваше политички мотивирана хајка околу наводните етички и идејни скршнувања на писателот Данило Киш и неговата „плагијаторска“ постапка во *Гробница за Борис Давидович*. Иако расказите од оваа книга беа базирани врз автентични архивски документи за состојбите во советскиот сталинистички режим, преку една апокрифна логика, Киш, всушност, произведе впечаток дека приказните од *Гробница* реферираат на тогашната југословенска социјалистичка стварност. И повеќе од тоа: тој укажуваше на аналогича помеѓу комунистичкиот и нацистичкиот тоталитаризам и нивниот заеднички влог – логорите за масовно уништување во кои Евреите беа најголемата колективна жртва во историјата. А бидејќи сиот тој комплекс од прашања и одговори е сврзан со *паметењето* и со *заборавот*, радикалниот пристап на Данило Киш во книгата *Гробница за Борис Давидович* кон таа неправедно потиснувана тема², ги извади на преден план последиците од репресивниот логос на тоталитарните општества. Тоа предизвика реакција кај оние кои сметаа дека овие прашања треба да останат на маргините од официјалното културно паметење. Така *Гробница* стана повод за идеолошка нетрпеливост која потсетуваше на најголемата книжевна тензија во триесеттите години од 20 век – *судирот на книжевната левица*.

Осудата на Кишовата уметничка постапка ја отпочна критичарот Драган М. Јеремик кој во тоа време беше високо етаблиран член на жири-комисии и носител на државни награди. Тој го отвори прашањето за

² Самиот Киш вака го коментира тоа во својата полемичка книга *Час по анатомија*: „Оно што је книжевна чаршија препричавала већ месецима... да је та књига, дакле, *јеврејска ствар*, то јест књига о Јеврејима, а кад је већ књига о Јеврејима, онда је могла бити написана поштено, а не пристрасно како је написана, јер било је Јевреја и на другој стани, било је Јевреја и меѓу чуварима логора и меѓу егзекуторима... Књига је та, дакле, о Јеврејима, стога ирелевантна, она не говори ни о нама нити за нас, што значи *није наша*... и све је то – уосталом – од некуд преписано... Ја сам дакле, *заменио државу* у којој живим, што значи да сам изгубио компас и да више не знам где живим и шта радим...“ (Kiš; 1978: 19–20).

етичката одговорност на писателот како *раскажувач на фикции*, но вистинските амбиции на таа крунска афера (зад која стоеа Миодраг Булатовиќ и Бранимир Шкепановиќ), беа насочени кон една поголема група угледни интелектуалци³, решени да ги отворат најголемите табу теми во југословенското социјалистичко општество. Полемиката се разгоруваше и веќе остро се исцртуваа два спротивставени табора кои жестоко ги бранеа своите уверувања: едните беа за, тругите против Киш. Но во основа, судирот криеше идеолошки димензии.

Во извонредниот политичко-психолошки оглед *Гневот и времето*, на современиот германски мислител Петер Слотердајк, има една многу важна констатација која сугерира банална вистина. Имено, „кога некој кој е само прв по ранг, ќе му одземе на оној кој е прв по сила некоја почест, постои реална повреда на честа од највисок ред“ (Sloterdijk; 2007: 10). Повредувањето на честа предизвикува силно чувство на гнев. Тој е зачетник на сите акции во стариот западен логос, но денес гневот е неприфатлив за урбаниот свет, оти за модерното општество тој е надвор од листата на харизматични и благородни вредности. Но „колку е некој поблагороден — односно, колку повисоко ја оценува сопствената вредност — толку повеќе ќе се разгневи кога кон него се однесуваат неправедно“ вели Фукујама во *Крајот на историјата и последниот човек* (2004: 269). Станува јасно, меѓу *гневот* и *самопочитта* постои некаков линк. Етимологијата на англиските зборови *dignity* и *in-dignation* го потврдува реченото. Имено, од една страна имаме достоинство, од друга — разлутеност (како синоним за гнев предизвикан од нешто што го навредило чувството за вредност). Се работи, всушност, за состојба на свест, за вродено чувство на праведност и почит, за еден дел од личноста кој старите Грци го нарекле *тимос*⁴. Платон, на пример, тврдел дека *тимосот* е близок до смелоста⁵ што ја поседува некој човек да го ризикува сопствениот живот, но и до *чувството за гнев* и *за негодување* кое не знае за воздржаност и премолчување. Гневот бара целосна експресија, шанса да се артикулира во раскошен израз, како оној во *Час по анатомија* (1978) на Данило Киш кој претставува најдобра илустрација за позитивен тимотички гнев. Книгата манифестира знаење и сила на една либерална свест за најетичките прашања на денешницава — правото на мисла и слободен говор,

³ Мислам на Предраг Матвеевиќ, Оскар Давичо, Никола Милошевиќ, Мирко Ковач, Борислав Пекиќ, Филип Давид, Борислав Михајловиќ-Михиз и др.

⁴ Во Книга II, од *Држава* на Платон, се споменува тројната поделба на душата: едната е онаа што желее, другата е таа што расудува, а третата е *тимосот* — вредноста што си ја придаваме себеси. Секое *тимотичко јас* започнува со вреднување на себеси, со *самопочит*. „Но почитта не е предмет, како јаболко или ‘порше’ — вели Фукујама — таа е *состојба на свеста* и за да има субјективна убеденост во чувството за сопствено достоинство, мора да биде признаена од друга свест. Така тимосот, типично иако не и неизбежно, го поттикнува човекот да бара признание“ (Фукујама; 2004: 270). Без тој импулс нема живот во општеството.

⁵ Само оној кој има свест за вредност и достоинство е слободен и може да направи вистински морален избор промовирајќи благородни доблести: великодушност, патриотизам и отпор кон сите облици на терор.

осуда за нанесената неправда и ревизија на предрасудите. *Час по анатомија* не е само одбрана на Кишовата раскажувачка техника, туку и сведоштво за моралната улога на писателот и неговата должност да ги коментира, јавно, најтабуизираниите прашања во југославенското социјалистичко општество – *национализмот* и *сталинизмот*. Но бидејќи секоја психолошка манифестација е истовремено и идеолошки импрегнирана, последиците од гневот можат да бидат сосема различни.

Книгата со наслов *Нарцис без лице* (1981) дојде како одговор на *Час по анатомија*. Во неа Јеремиќ го обвини Киш за егоизам и самобендисаност. Но дали навистина стануваше збор за тоа? На една рационална анализа ѝ е сосема јасно дека поимот нарцизам открива, всушност, слика на момче во еротска зависност од својата огледална проекција, а не реакција на возрасен човек, амбициозен и самосвесен. Ликот на митскиот Нарцис е губитник – буди сожалување а не восхит поради желбата за самопотврдување. Затоа во отворената полемика на Киш и Јеремиќ не можеме да зборуваме за инхерентен гнев (менис), или за интимен комплекс на слаба субјективност, туку за *оправдан*, епски мотивиран гнев, како современ облик на граѓански негуван тимос, предизвикан од неосновани навреди по однос на Киш. Би можеле затоа, сосем спонтано, да заклучиме дека ако во случајот на митскиот јунак Нарцис, *еротиката* ни го покажува патот до објектот на желбата кој недостига, во случајот на епскиот јунак Данило Киш *тимотиката* ни кажува како да го изразиме „она што го имаме, она што можеме, она што сме и тоа што сакаме да бидеме“ (Sloterdijk; 2007: 17). И нема да згрешиме ако прифатиме дека идејата за *самосвест* е сврзана со „борбата за признавање“ (концепт стар колку и западната политичка филозофија), зашто, за многумина од нас – сакале тоа да го признаеме или не – *битката за престиж* е најважната црта на човечкиот карактер. Но нашата „терапевтски“ предиспонирана култура која заборавила што е тоа тимотичка енергија, одделните пројави на гордост, гнев, амбиција, самопочит или акутна спремност за борба и индигнација, ги дијагностира како кардинални гревови, како невротичен комплекс од погубни афекти што водат кон пропаст. Вистина, цел сид од морални прописи и психолошки сознанија го окружуваат логосот на империјалните култури а нивните доминантни религии го преферираат *ресантиманот* (*ressentiment*) наспроти *себноста*, среќната подреденост наспроти бунтовното его како таинствено складиште на најдобрите човечки ресурси: гордоста, достоинството и самопочитта. Но да се бориш за тие човечки ресурси, истовремено значи *да мислиш*, оти гордоста знае да биде и сурова осветничка. Нејзината мрачна страна е морално двосмислена и може да предизвика конфликт со широки размери. Затоа не смее да се исклучи фактот дека, како еден вид „вродена политичка доблест неопходна за опстанокот на политичките заедници“ (Фукујама; 2004: 294), тимотичката гордост поседува и способност да уништува. Ова сознание отвора друга, голема и важна тема во современиот свет, но пред да преминам на неа, сакам да прокоментирам одредени искуства.

Нашите неодамнешни балкански искуства покажаа дека кумулирањето на неодреагираните емоции продуцира *банки на гнев* кои можат да мобилизираат цели нации во создавањето потомства кои во своето наследство ја имаат желбата за освета⁶. Тие *трезори на неодреагирани емоции* – небаре национални концентрациони логори – беа погубни во посткомунистичките земји од регионот. За последиците од нив знаеме и денеска – нели војните се воде на семнатички план, поради зборови? Тоа е теоријата на Кестлер, но јазикот е мит како и другите митови. Затоа, ако се позанимаваме со него, „со политичкото јадро на јазичното пренесување, можеме да согледаме што претставува пренесувањето на силата низ јазикот и кон што води тоа. Националните јазици, според своето вистинско дејство се, исто така, медиуми на светска војна. На националните јазици и натаму се зборува за омраза меѓу народите, на таканаречените мајчини јазици се договараат братоубиства... се проповеда света војна против оние кои зборуваат друг јазик... На националните јазици се извикуваат најстрашните пароли кои повикуваат на разурнување... На своите национални јазици луѓето се здружуваат во панични агресивни заедници и како комуникациски расисти и зоолингвисти се обидуваат да воспостават светско предимство на еден јазик... Затоа *само разврзувањето од јазичната заедница*, онаква каква што е, може да доведе до пренесување на помалку судбоносни шеми на живот“, вели Слотердајк во своите франкфуртски предавања (2006: 148; курзивот е мој).

Оттаму, како говорител на еден национален јазик, секој човек е проколнат на еден тоталитарен фолклор и осуден на насилството што го пренесуваат тој фолклор и таа митологија. Заробени во позитивитетот на своите национални преданија, на некои народи може да им се случи за секогаш да останат затворени за *другоста*. Затоа бугарската историчарка Марија Тодорова вели дека чинот кој го означува преминот од една во друга конфесија е моментот кога субјектот ја минува границата меѓу два инкомпатибилни света. Таков е случајот со писателот Данило Киш – овој син на унгарски Евреин кој со раѓањето ја примил верата на својот татко, а со тајното покрстување во малата православна црквичка, верата на својата мајка. Но дали со тој чин на *премин* тој ја загубил својата прва (условно *друга* или „туѓа“) конфесионална припадност, или тоа било само чуден сплет од историски околности? Смртта и погребот на Данило Киш даваат нова димензија на ова прашање...

⁶ „Ресентиманот почнува да се создава кога осветничкиот гнев не може да се изрази директно па мора да изнаоѓа споредни патишта на одлагање, интериоризирање, преведување и искривување. Онаму каде што потребата од возвраќање е присилно одложена, цензурирана или метафоризирана, се создаваат локални залихи на гнев чија содржина се чува исклучиво за некои подоцнежни празнења... Потхранувањето на гневот ја исправа психата на спречениот осветник пред предизвикот, наталожениот гнев да го сочува за некои сè уште непознати времиња“ (Sloterdijk; 2007: 79).

Животот не учи дека сме богати и посебни во зависност од тоа колку успеваме, во процесот на нашата енкултурација⁷ да останеме отворени за влијанија: за туѓи фолклори, обичаи и празнувања, за други јазици, традиции и верувања, за нашите (и не секогаш наши) заблуди и збогувања... Еве што вели Данило Киш по однос на ова прашање: „Што се мог односа према јудаизму и јеврејству уопште тиче, ја сам, још и многу пре него што сам упознао Кестлерову сурову асимилаторну теорију, на неки начин и сам, идејом и живљењем био ту исту теорију прихвatio, ма да ме је пракса, книжевна пракса у првом реду... демантовала: писати о Јеврејима... то се сматра неком врстом расно-верског-националног определења, и неки би критичари, када би могли, мене најрадије уврстили у хебрејску литературу и натерали ме да пишам, ако не на хебрејском а оно на јидишу. И ту је узалудно свако доказивање... јер... у тренутку кад затрубе националистичке трубе... онда се треба определувати за народ... онда се треба јасно изјаснити дали си наш или нивов, јер нечији мораш да будеш. И рећи тада да ниси ни наш ни нивов... онда то значи да си оно што они интимно мисле да ти јеси, *нешто треће*... неко на коме се не може рачунати... И казати им тада да ти заправо припаdash, својим језиком на којем сањаш и на којем пишеш, да дакле припаdash овој нашој литератури (...), рећи им, дакле, да си, из тог угла гледано (у смислу традиције) *југословенски* писац, то се онда сматра неком врстом книжевне лажи, или бескућништва, *Heimlichkeit*-ом⁸ који изазива сажаљење или бес, јер си се тим определењем покушао сакрити, покушао си прикрити своју интимну припадност..., као да си кренуо у поход у све наше крајеве, одједном, ни кућић ни оцаковић, Лутајући Јеврејин...“ (Kiš; 1978: 49–50).

Односот кон сопствената вредност и сопственото достоинство е содржан во еден, ако може така да се рече, нео-аристократски поим – *felix meritis*, кој значи: *да се биде среќен поради сопствените заслуги*. Но „способноста да се страда поради навреда, е одлика на големите борци... Ним не им е потребна губитничката доблест на попуштањето“, вели Слотердајк (2007: 10). Затоа, да се соочиш со траумите или со неправедно нанесената болка, значи да станеш чувствителен за *чино*т на признавање како моќен извор на сатисфакција, за свеста на сопствената вредност и вредноста на другите, за сите оние битни нешта кои ја создаваат тимотичката динамика на човечката егзистенција надминувајќи ја тесно-

⁷ Овој термин им дава приоритет на културните вредности во градењето на категоријата идентитет. Станува збор за систем од знаења и вредности кои не се добиваат преку образованието, туку преку влијанијата кои секоја индивидуа ги прима во несвесната рецепција на културниот универзум, уште пред да бидат усвоени општествените улоги и норми.

⁸ „Јудаизам уз то – можда више у случају личности из мојих књига... него у мом личном – има нешто од оне снажне и тајанствене афективне привлчности о којој говори Фројд, нешто од оне *узнемирујуће необичности* (што је само слободнији и тачнији превод *Heimlichkeit*-а), која је већ, сама по себи, вид *онеобичавања* и на книжевном плану“ (Kiš; 1978: 51).

градошта на христијанска логика која упорно проповеда *среќна понизност*, која никого не прави среќен. Прашање е сега, дали таа логика можела да биде искористена во тоталитарните општества и животот во нив?

Многумина од нас паметат дека постоеја одредени работи за кои не смееше да се зборува, дури и одредени теми за кои не смееше да се пишува. Елитните институции во тоталитарните режими ја играа улогата на контролори, па доколку некој одбиеше да се прилагоди, остануваше надвор од системот. Но наспроти настојувањата да се контролираат мислите, работите излегуваа на самата површина од животот. Особено кога скептицизмот кон центрите на моќ нарасна до таа мера што веќе не можеше да не се види дека не постојат само изолирани случаи, дека има и други кои размислуваат како тебе, иако се чести примерите кога тоталитарните механизми изнудуваа компромиси кои морално ја деградираа личноста. Преку низа репресивни механизми на понизност и понижување, тие го потиснуваа чувството за гордост и достоинство. За нив говорат и расказите на Данило Киш, особено оние во *Гробница за Борис Давидович* и *Енциклопедија на мртвите* откривајќи висока доза *недоверба* кон институциите на системот, кон архивите и документите во нив. Таа недоверба сугерира дека треба да се детронизира институционалниот авторитет и да се разниша неговиот легитимитет респектирајќи ја индивидуалната меморија на субјектите кои со примери од сопствениот живот ја подривале веродостојноста на документите засведочувајќи го така и тој *чин на отпор* кон системот. Еве како Киш го правел тоа.

По брилијантната одбрана на своето тимотичко јас во книгата *Час по анатомија*, Киш – веќе сериозно заболел – се зафаќа со темата за југословенскиот Гулаг и, заедно со режисерот Александар Мандиќ, ја вообличува во документарен филм со асоцијативен наслов *Гол живот*. Завршен и прикажан по неговата смрт, филмот стана сведоштво за судбината на две преживевани Еврејки (Џени Лебл и Ева Нахир-Паниќ), доказ за нивното искуство со југословенските социјалистички логори, сместени на далматинскиот Голи Оток и неговите пандани, Свети Гргур и Пераст. Работен по сценарио на Данило Киш, документарецот *Гол живот* е последната точка на Кишовото соочување со тоталитаризмот како политички феномен кој во тие премолчени топови го создавал новото биополитичко тело на социјалистичкото општество. Со него (како и со документарниот филм *Шоа* на Клод Ланцман, снимен 1985 год. и посветен на жртвите во нацистичките логори), денес совршено теориски кореспондира книгата на Џорџо Агамбен, *Ното sacer: суверената моќ и голиот живот*, но најмногу како доказ дека хуманата идеологија на социјалистичката тоталитаристичка стварност, обидувајќи се да направи компромис меѓу двете одвоени и подредени форми на живот⁹, ја трансформирала својата политика во *био-*, односно, *танато-политика*. Но, тоа е една сосема друга тема која може да нè оддалечи од почетните премиси на

⁹ Меѓу *зое* (и неговиот *глас*) и *биос* (и неговиот *логос*) – меѓу *голиот живот* (во целата негова анонимност) и *квалификуваниот живот* (во целата негова конкретност).

овој есеј. Затоа, дијагностицирајќи ја трагедијата на тоталитарните идеологии кои не признаваат невини жртви, ќе констатирам дека секое тимотичкото јас започнува со вреднување на самото себеси. Единствено тоа може да покаже солидарност со неправедно обвинетите заслужувајќи ја почитта на оние кои на тој начин го чуваат и своето достоинство. „Тоа е така и никако поинаку, оти животот од секој поединец бара да настапува на екстремните бини на опстанокот и своите сили да ги докажува меѓу еднаквите, во своја полза и во полза на другите“, вели Слотердајк (2007: 17). Токму таа димензија на самосвест ја поседувал и писателот Данило Киш. Во веќе споменатата полемичка и книжевно-теориска расправа *Час по анатомија*, тој го разгледува и прашањето за национализмот како специфичен облик на тоталитарна свест детектирајќи го погубниот карактер на една идеологија која своето вистинско лице ќе го покаже на овие исти простори, веќе кон крајот на 20-от век. Објавено најпрвин во едно интервју за списанието *Ideje* (бр. 4 од 1973 год.), Киш вака го формулира своето размислување за национализмот:

„Национализам је, прије свега, *параноја* (писао сам у том интервјуу), колективна и појединачна параноја. Као колективна параноја, она је последица зависти и страха, а изнад свега последица губљења индивидуалне свести; те, према томе, колективна параноја и није ништа друго до збир индивидуалних параноја доведен до пароксизма... Национализам је идеологија баналности... тоталитарна идеологија... последња идеологија и демагогија која се обраћа народу. Писци то најбоље знају... Национализам је кич: у српскохрватској варијанти, борба за превласт око националног порекла ЛИЦИТАРСКОГ СРЦА. Националиста, у принципу, не зна ни један језик... не познаје друге културе... Кич и фолклор, фолклорни кич, ако вам се тако више свиђа, нису ништа друго до камуфлирани национализам, плодно поље националистичке идеологије... логички производ оне психолошке, ирационалне, параноидне нестабилности којој се привиђају фантоми свуда и на сваком месту, оне психолошке и моралне изопачености која све своди на заједнички именител, за нас и против нас, оне поремећене свести која је у сваком времену и под свим меридијанима стварла своје духовне аутодафее... као опомену и јавно признање да им се привиђају утваре као бели мишеви“ (Kiš; 1978: 28–33).

Ако тргнеме по трагите на овој цитат, кои водат кон отворениот и слободен хоризонт на животот, ќе видиме дека тие минуваат по средината на јазикот. Си го поставувам затоа прашањето, не треба ли можеби, да почнеме да се ослободуваме од механизмите кои нè врзуваат за поднебјето и за националните јазици како за *принуди кои пренесуваат насилство*? Не теба ли, конечно, да излеземе од пештерите на племенските дијалекти во кои сме родени и воспитувани и да го интернационализираме нашиот дух? Ставот на Данило Киш за националноста и за национализмот е недвосмислен и јасен. Ќе издвојам затоа уште еден цитат од *Час по анатомија* потврдувајќи ја актуелноста на неговите констатации денес, но претходно сакам да напоменам дека во неговата хибридна (национална и верска) припадност ја гледам привилегијата, онаа среќна око-

лност во која се развивала неговата над-национална свест. Таа го подготвила за сфаќањето дека националните митови и јазици се релативни, а не апсолутни. Еве го Киш на дело:

„Имао сам среќу (или несреќу) да године када се стичу појмови о свету, када се у души утискују митови и предрасуде, када се формира човеково митско и друштвено биће, да схватим снагом емпиријског искуства релативност свих митова... јер сам игром случаја и судбине још зарана доспео у ситуацију, да, као кава романескна личност којом се поиграва моћни стваралац, мењам тачке гледишта, тај судбински *point of view*... као што сам схватио, по одласку са Цетиња... и то да је јеврејски старозаветни мит *изабраног народа* такође само до крајних консеквенци доведена национална (старозаветна и талмудска) митологија, а да се талмудске мудрости и хасидске легенде не разликују у бити од Вукових пословица, од хришћанских, од грчко-римских, од византијских, од староиндијских... У мени је тако у једном часу сазрела.... свест о релативности свих националних митова...“ (Киш; 1978: 35–41).

Ова е повик за одврзување од национално-јазичното насилство, од предрасудите и заблудите чие е, заправо, лицитарското срце, оти суштината на јазикот, не постои само во пренесувањето на националните стратегии и предрасуди. Суштината на јазикот се состои и во обврската да се артикулира *здивот на ослободениот збор*, оној кој „нè разврзува од самобитниот националитет и од пропаднатоста во стекнатото насилство, кој ги повикува во сеќавање првите моменти од нашето постоење“, вели Слотердајк (2006: 153; курзивот е мој). Но дури и кога треба да го задржиме нашиот јазик и чувството за национален идентитет, треба да го сториме тоа преку расположивите средства на културата, не на политиката, повеќе со свест за изотимија (рамноправност) одошто за мегалотимија (супериорност), оти тимосот – дури и во своите најнепретенциозни пројави – може да биде искра за конфликт меѓу луѓето. „Единствено тимотичкиот човек – вели Фукујама – човекот на гневот, чувствителен кон сопственото достоинство и кон достоинството на ближните, човекот кој чувствува дека неговата сопствена вредност е нешто повеќе од сложената мрежа на желби која го сочинува неговото физичко постоење – само тој човек може да застане пред тенкот или да се исправи пред редот војници. Често пати се случува, без тие мали чиновни на храброст како реакција на некои мали пројави на неправедност, поголемата композиција од настани кои водат до фундаментални промени во политичките и економските структури, воопшто и да не тргне“ (Фукујама; 1994: 290).

Затоа свесно ѝ допуштив на двосмисленоста да загосподари со насловот на овој есеј – *Тимос или Логос* – зашто, идејата, зборот, мислата, идеологијата, или ако сакате идеократијата, во одредени случаи може да биде поубиствена од гневот. Впрочем, гневот не доаѓа непоканет и од никаде: тој е само изнуден ефект, резултат на некоја жестока провокација, обид за деградација или луда мисла. Сме го почувствувале сите неговото моќно дејство, но иако се вбројувам себеси во тимотичките субјекти кои не поднесуваат неправди и знаат жестоко да реагираат на нив, не

оправдувам насилство, одмазда или намерно нанесена болка. Ако со овие свои размислувања сум повредила случајно нечии чувства, должна сум да кажам дека ова беше само тиха полемика со приврзаниците на ресантиманската логика која под велот на интелектуалната и цивилизаторна пракса не труе сите подеднакво, тивко и упорно. Му препуштам затоа, на импресивниот Слотердајков ум да ги појасни критериумите на мудроста во напуштањето на ресантиманската логика и ослободувањето од метафизичките сили на одмаздата, од нивната сурова политичка рефлексивност: „Големата политика се случува само во модусот на *вежбите за рамнотежа* – вели тој – Вежбањето рамнотежа не значи избегнување неопходни борби, туку избегнување неопходни конфликти... Но тука е и налогот дека треба да се погледнеме себеси со други очи. Тоа што некогаш се обидувала да го пружи немоќната религиозна понизност, сега го прави *културата на рационалноста*, базирана на набљудувања од поинаков вид. Само таа може да ја спречи малигната наивност и да ја поврзе желбата за уважување со желбата за авторелативизирање. За решавањето на таа задача треба време – но тоа веќе не е историското време на епот и трагичната драма. Важно е да се дефинира тоа *време како учење на цивилизирано однесување*. Оној кој сега сака да создавава ‘историја’, паѓа под таа дефиниција“ (Sloterdijk; 2007: 209; курзивот е мој).

Литература:

- Sloterdijk, Peter (2007): *Srdžba i vrijeme: političko-psihološki ogled*, Antibarbarus, Zagreb.
- Фукујама, Френсис (1994): *Крајот на историјата и последниот човек*, Култура, Скопје.
- Beganović, Davor (2007): *Pamćenje traume: apokaliptična proza Danila Kiša, Zoro*, Zagreb-Sarajevo.
- Todorova, Marija (2010): *Dizanje prošlosti u vazduh: ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*, XX vek, Beograd.
- Слотердајк, Петер (2006): *Доаѓање на свет – доаѓање до збор: франкфуртски предавања*, Темплум, Скопје.
- Agamben, Giorgio (2006): *Homo sacer: suverena moć i goli život*, Arkzin, Zagreb.
- Améry, Jean (2009): *S onu stranu krivnje i zadovoljštine: pokušaji prevladavanja svladanog čovjeka*, Ljevak, Zagreb.
- Schwarzmantel, John (2005), *Doba ideologije: političke ideologije od američke revolucije do postmodernih vremena*, AGM, Zagreb.
- Freedon, Michael (2006): *Političke ideologije (novi prikaz); uredio Michael Freedon*, Algoritam, Zagreb.
- Иглтон, Тери (2005): *Идеологија*, Темплум, Скопје.
- Wehler, Hans-Ulrich (2005): *Nacionalizam: povijest, oblici, posljedice*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Берлин, Исаја (2000): *Четири есеи за слободата*, Култура, Скопје.
- Kovač, Mirko (2008): *Pisanje ili nostalgija: eseji*, Fraktura, Zaprešić.
- Kiš, Danilo (1978): *Čas anatomije*, Nolit, Beograd.
- Jeremić, Dragan M. (1981): *Narcis bez lica*, Nolit, Beograd.

TIMOS OR LOGOS (CRITICAL SCALPEL OF LIBERAL
CONSCIOUSNESS AND ETHNOCRATIC BARBARIANS
IDEOLOGY)

Summary

In an essay *Timos or Logos (critical scalpel of liberal consciousness and ethnocratic barbarians ideology)*, Angelina Banović Markovska does not address the issue of ideology (which is actually the subject of engaging literature and criticism), but the *ideological* facts on the social, intellectual and cultural scene projected conflicting interests. They discover that among the anonymous force of political power (its centers of power) and the spiritual, cultural and intellectual aspirations of intellectuals (the victims of that political system), there is an obvious antagonism. But he hides a paradox. Namely, to preserve its independence, an individual must - according to the conventions, norms and laws governing ideology- demonstrate its diversity and thereby ensure social survival, despite the madness of the governments in power structures. How? By ethical responses to different types of violence (intellectual, political, ideological, psychological), which aims to break the moral integrity of persons seeking political justice and place under the sun, a specific existential situation lived in the figure and work of Danilo Kiš.

Keywords: Kiš, timos, resentment, ideology, nationalism, totalitarianism.

CIP – Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-7798-062-7
COBISS.CG-ID 18557712